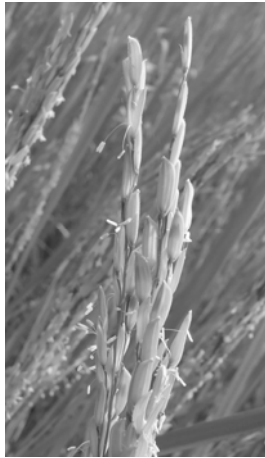

ความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวกับเรื่องราวของชาวนา

ข้าวไม่เพียงแต่เป็นอาหารหลักที่คนไทยกินกันมาอย่างช้านานแล้ว แต่ยังเป็นตัวกลางที่เชื่อมร้อยชีวิต สังคม วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ของคนไทยไว้ ผ่านทางวิธีการทำสิกรรมที่อาศัยภูมิปัญญาที่สั่งสมมานับตั้งแต่อดีต

คนสมัยก่อนเคารพในวิถีแห่งธรรมชาติ การเพาะปลูกส่วนใหญ่เกิดจากการเลือกใช้พันธุ์กรรมที่มีความสอดคล้องสมดุกับระบบนิเวศผ่านการคัดสรรโดยเกษตรกรรุ่นหนึ่ง ส่งต่อมามีอีกรุ่นหนึ่ง จนได้เชื้อพันธุ์ที่มีความแข็งแรง สมบูรณ์ มีความเหมาะสมต่อพื้นที่ของตนเองซึ่งทำให้มีข้าวหลากหลายสายพันธุ์ในชุมชน

เมื่อระบบเศรษฐกิจพัฒนาขึ้นส่งผลให้เกิดการพัฒนาข้าวสายพันธุ์ใหม่ที่จะให้ผลผลิตสูงขึ้นมา การเข้ามาของข้าวพันธุ์ใหม่หรือข้าวพันธุ์ส่งเสริมทำให้ข้าวพื้นบ้านถูกลดคุณค่าลงและเริ่มสูญหายไปจากชุมชน แต่ข้าวพันธุ์ใหม่นี้ก็ไม่สามารถตอบโจทย์ของพื้นที่ได้อย่างสมบูรณ์ เพราะข้าวเหล่านี้ถูกออกแบบมาเพื่อสนองต่อระบบตลาด มุ่งเน้นพัฒนาพันธุ์ให้ให้ผลผลิตสูงที่สุด จึงจำเป็นจะต้องมีการดูแลมากยิ่งขึ้น มีความต้องการปุ๋ย ยาฆ่าแมลงในปริมาณที่สูง แลยังมีศัตรูพืชรบกวน การขยายตัวของข้าวพันธุ์ใหม่นี้ยังส่งผลให้เกิดการใช้พื้นที่เพาะปลูกข้าวแบบเข้มข้นนำไปสู่การขยายพื้นที่เพาะปลูกการทำงานที่หนักขึ้น เพื่อการเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าว โดยมีได้คำนึงถึงผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสังคมโดยรวมเลย

หลังจากที่เครือข่ายเกษตรกรทางเลือกภาคอีสานได้แผนงานการอนุรักษ์พันธุ์กรรมพื้นบ้าน พร้อมทั้งทำการสำรวจ รวบรวมพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้าน และจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนพันธุ์กรรมพื้นบ้านขึ้นในปี 2543 ส่งผลให้เกษตรกรกลุ่มหนึ่งเริ่มหวนกลับมาทบทวนตัวเองในด้านการพึ่งตนเองด้านเมล็ดพันธุ์มากยิ่งขึ้น จนเกิดเป็นกลุ่มอาสาสมัครอนุรักษ์ ปรับปรุงและปรับปรุงพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านภูมินิเวศยโสธร

สมาชิกกลุ่มได้ทบทวนตนเองว่าเป็นชาวนาปลูกข้าว แต่ต้องซื้อพันธุ์ข้าวปลูกจากคนอื่น ต้องพึ่งพาเมล็ดพันธุ์จากบริษัท ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อเมล็ดพันธุ์ อีกทั้งเริ่มตระหนักในความแตกต่างของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่หลากหลาย ที่ช่วยต้านทานโรคและแมลงดีกว่า บางพันธุ์ก็สามารถปรับตัวกับสภาพแวดล้อมได้ดีกว่าพันธุ์ส่งเสริมเสียอีก

จึงละทิ้งความคิดที่ว่า “พันธุ์เราดีไม่เท่าของเขา” หันมารวบรวมสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน พร้อมทั้งทำการทดลองปลูกและเก็บเมล็ดพันธุ์ในรูปแบบของการทำแปลงนารวมเพื่อสร้างการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเลือกใช้แปลงที่มีการเดินทางได้สะดวกและมีแหล่งน้ำสำรองที่สามารถใช้ได้กรณีเกิดฝนทิ้งช่วงนานมาเป็นพื้นที่ปลูกข้าวหลากหลายสายพันธุ์ที่ได้รวบรวมมาเพื่อศึกษาลักษณะและค้นหาความต่อลักษณะนิเวศ

สมาชิกภายในกลุ่มจะมีการตั้งวงโสหุ่ย(พูดคุย)กันในทุก ๆ เดือนเพื่อติดตามสถานการณ์ที่มีผลกระทบจากชาวนาและศึกษาพัฒนาการของข้าวในแปลงไปพร้อม ๆ กัน รวมถึงได้มีการแลกเปลี่ยนเทคนิคต่างๆทางด้านเกษตรกรรม ในเบื้องต้นนั้น ข้าวทุกสายพันธุ์จะถูกนำมาแกะเป็นข้าวกล้อง แล้วเลือกเอาเมล็ดที่มีลักษณะเมล็ดที่มีความสมบูรณ์ ไม่บิด โค้งงอ ไม่มีท้องไข และมีลักษณะตรงตามสายพันธุ์นั้นๆ เพาะกล้าเป็นแถวของแต่ละสายพันธุ์ แล้วนำไปปักดำในนาอินทรีย์เป็นแถวแบบแบบกอเดี่ยวเพื่อให้เห็นถึงการเติบโตของแต่ละกอและจะได้พันธุ์ที่บริสุทธิ์ พร้อมทั้งปักป้ายชื่อข้าวแต่ละสายพันธุ์ ทั้งนี้ในแต่ละเดือนจะต้องร่วมกันดูการเจริญเติบโตของข้าวร่วมกัน รวมถึงมีบันทึกในทุกขั้นตอน รวมทั้งจดลักษณะต่างๆพันธุ์ของข้าวด้วยหากมีต้นไหนที่ไม่อยู่ภายในแถวให้ถือว่าเป็นข้าวปนและทำการถอนออก

ในฤดูกาลผลิตถัดไปให้เลือกข้าวที่มีลักษณะตรงตามสายพันธุ์ เจริญเติบโตได้ดีของแต่ละชนิดมาทำการตากกล้าข้าวเป็นรวง แล้วนำมาปักดำวางละแถวเพื่อเปรียบเทียบลักษณะพันธุ์ บันทึกลักษณะพันธุ์ พร้อมทั้งสรุปผลที่ได้จากการทำแปลงในทุกฤดูกาลผลิต จากนั้นจึงให้สมาชิกแต่ละรายเลือกข้าวที่เหมาะสมกับลักษณะนิเวศภายในแปลงตนเองไปปลูก พร้อมทั้งศึกษารายละเอียดของลักษณะพันธุ์อีกครั้ง

ทั้งนี้สมาชิกส่วนหนึ่งยังร่วมมือกับคนในชุมชนและสำนักงานสนับสนุนการวิจัยท้องถิ่น (สกว.) ในการทำงานวิจัยไทยบ้านเพื่อศึกษาทำการวิจัยการศึกษาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อการขยายผลผลิตข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่บ้านกุดหิน บ้านกำแมด บ้านโนนยาง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร พบว่าในตำบลกำแมดเคยมีการปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านกว่า 62 สายพันธุ์ จึงได้จัดเวทีให้ความรู้เรื่องพันธุ์กรรมข้าวและรื้อฟื้น รวบรวมข้อมูลต่างๆที่เกี่ยวกับข้าวพื้นบ้านภายในชุมชน จนสมาชิกเข้าใจ ภูมิใจในการอนุรักษ์ ส่งเสริมการปลูกข้าวพื้นบ้าน รวมถึงมีความมั่นใจในตนเองมากยิ่งขึ้นอันเกิดจากการทำแปลงนารวมและการวิจัยด้วยตนเอง

แปลงขยายผลของข้าวสายพันธุ์พื้นบ้านจึงถูกสร้างขึ้นภายในชุมชน โดยเลือกใช้พื้นที่ซึ่งติดกับเส้นทางสัญจรหลักของชุมชน เพื่อใช้คนที่เดินทางผ่านไปผ่านมสามารถเห็นถึงพัฒนาการที่เกิดขึ้นของแปลงข้าวพื้นบ้านด้วยตนเอง ซึ่งช่วยให้ชุมชนสนใจพันธุ์ข้าวพื้นบ้านยิ่งขึ้น และติดต่อขอพันธุ์ข้าวไปปลูกเพิ่มเติม

การดำรงอยู่ของสายพันธุ์ข้าวในสังคมไทยอยู่ในรูปแบบของการปลูก กินและใช้ประโยชน์อยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน ชุมชนจึงได้มีการฟื้นฟูวัฒนธรรมเกี่ยวกับข้าวขึ้นมาภายในชุมชน เช่น งานบุญกุ่มข้าว(บุญเดือนสาม) บุญข้าวประดับดิน เป็นต้น ซึ่งข้าวพื้นบ้านจะมีที่ยืนภายในชุมชนมากกว่าการอนุรักษ์เพียงอย่างเดียว รวมถึงการนำข้าวพื้นบ้านมาแปรรูป เช่น ข้าวเจ้าสกุย ข้าวเจ้าแดง ข้าวเจ้าพวงเงิน ข้าวเจ้าเหลือง ข้าวเจ้าลอยใช้แปรรูปทำขนมจีน ลอดช่อง ข้าวโป่ง ข้าวเจ้าลอยนอกจากจะแปรรูปได้เหมือนสายพันธุ์อื่นแล้วยังเป็นข้าวขึ้นน้ำ สามารถเพาะปลูกได้ในพื้นที่น้ำท่วม พื้นที่ราบลุ่ม ริมห้วยลำไผงและนาหนอง ข้าวเจ้าแดงนอกจากสามารถทำเส้นขนมจีน ลอดช่อง ข้าวปาดแล้วภายในชุมชนยังใช้เป็นยาโดยนำข้าวสารแช่น้ำ แล้วนำมาบดรวมกันกับผักกูดข่า (ผักแป้น) นำมาพอกบริเวณที่บวม จะช่วยรักษาอาการปวดบวมได้ และนำมาใช้ในการลงแป้งเส้นฝ้ายเพื่อให้ได้เส้นฝ้ายที่กลม เหนียว ก่อนที่จะนำมาขึ้นรูปเป็นเครื่องหูก สำหรับการทอผ้าอีกด้วย

ข้าวพื้นบ้านมีความหลากหลายของสายพันธุ์ รวมทั้งมีความเหมาะสมกับพื้นที่เพราะมีทั้งข้าวเบา(ข้าวดอก)ซึ่งเหมาะกับพื้นที่ดอน ข้าวกลางเหมาะกับพื้นที่ลุ่มกึ่งดอน ข้าวหนักเหมาะกับพื้นที่น้ำขังนาน ๆ เป็นต้น ทั้งนี้ยังง่ายต่อการจัดการแรงงานให้สอดคล้องกับการผลผลิตภายในครอบครัวเนื่องจากอายุในการเก็บเกี่ยวที่ไม่พร้อมกัน ถือว่าพันธุกรรมข้าวเป็นตัวกำหนดระบบการผลิตของชาวนาให้มีความเหมาะสมกับสภาพภูมินิเวศน์และสอดคล้องต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ

การทำวิจัยภายในชุมชน การเรียนรู้ร่วมกันจากแปลงนาธรรมเป็นอีกรูปแบบหนึ่งในการรักษาความหลากหลายทางพันธุกรรมของข้าวพื้นบ้านไว้ เมื่อรู้จักลักษณะประจำพันธุ์ข้าวแล้วจะสามารถเลือกสายพันธุ์ที่มีความเหมาะสมต่อนิเวศของนาตนเองได้ ซึ่งข้าวเหล่านี้จะถูกศึกษาอย่างละเอียดภายในแปลงตนเองอีกครั้ง ซึ่งเป็นความหลากหลายของพันธุกรรมข้าวแบบกลุ่มนอกเหนือจากคนที่มีความสนใจเรื่องข้าวในระดับปัจเจก

พวกเขาเหล่านี้ได้สร้างกระบวนการในการสร้างการเรียนรู้ในด้านการพึ่งตนเองด้านเมล็ดพันธุ์ ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่ชาวนาต้องใช้ รวมถึงการทำงานในฐานะนักวิจัยแบบชาวบ้านที่ทำการทดลองพิสูจน์เพื่อค้นหาคำตอบให้กับตนเอง และคนรอบข้างได้ว่าทำนาข้าวพื้นบ้านโดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีข้าวก็สามารถเติบโตได้ดี ทั้งยังเป็นการเรียกคืนศักดิ์ศรีแห่งความเป็นชาวนา ในการพัฒนาองค์ความรู้ความด้านพันธุกรรมพื้นบ้านโดยใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เพื่อศึกษาหาสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่มีความเหมาะสมต่อลักษณะนิเวศของพื้นที่และนำไปสู่การพึ่งตนเองของเกษตรกร